

Грыгорый Цамблак таленавіта пераплятае біблейскія цытаты, алюзіі з Бібліі, выкарыстоўвае шматлікія тропы і фігуры, каб асэнсаваць асноўную ідэю ісіхастаў – прыроду фаворскага святла. Аўтар супастаўляе гару Фавор са старазапаветнымі гарамі – Сінаем, Харывам і Араратам – як святло і цемру, падкрэслівае, што Фавор – гэта месца **над** гэтым светам, “уединенно и пусто”.

Такім чынам, сінергетычная парадыгма ў творах Кірылы Тураўскага і Грыгорыя Цамблака абумоўлена традыцыяналістычным тыпам мастацкага мыслення, сярэднявечнай хрысціянскай мадэллю свету, прагматыкай жанру і, бясспрэчна, талентам мастакоў Слова.

Літаратура

1. Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI – першая палова XVIII ст. Мінск, 2003.
2. Бердяев Н. Смысл истории. М., 1990.
3. Бахтина О.Н. Феномен старообрядческой литературы в контексте христианского понимания слова // Вестник Московского университета. Сер. 9. 1988. № 4.
4. Левшун Л.В. История восточнославянского книжного слова XI–XVII веков. Мінск, 2001.
5. Лихачев Д.С. Поэтика литературы. Художественно-эстетическая культура Древней Руси XI–XVII века. М., 1996.
6. Макарий. О Григории Цамблаке, митрополите Киевском, как писателе // Известия Академии наук по отделению русского языка и словесности. Т. VI. СПб., 1875.
7. Мельнікаў А.А. Кірыл, епіскап Тураўскі. Мінск, 1999.
8. Синило Т.В. Древние литературы Ближнего Востока и мир Танаха (Ветхого Завета). Минск, 1998.
9. Смирнова О.А. Повествовательные структуры восточнославянской литературы XI–XIII веков. Автореферат дис. ... канд. фил. наук. Мінск, 2004.
10. Цамблак Григорий. Слово на Вознесение Иисуса Христа // Торжественник. Аддзел рукапісаў і старадрукаў НБ Беларусі. № 214.
11. ЧОИДР. Кн. 1. М., 1872.

У.Г. Кароткі

ПІСЬМЕННІК І МЕЦЭНАТ: ПРАБЛЕМА ВЫБАРУ МОВЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ XVII СТ.

Літаратурна-публіцыстычную спадчыну нашых продкаў, якія жылі і тварылі ў XVI–XVII стст., нельга даследаваць без уяўлення пра тое, якое значэнне яны надавалі словам *мова, слова, язык, простой, посполиты*, якія гісторыка-філалагічныя сентэнцыі меліся на ўвазе пры выкарыстанні гэтых тэрмінаў. Актуальным з’яўляецца таксама пытанне пра выбар мовы тым ці

іншым пісьменнікам, пра матывацыю гэтага выбару і тую ролю, якую адыгрываў у гэтым выбары феномен патранату. Большасць пісьменнікаў XVI–XVII стст. выдавалі свае творы пад патранатам тых ці іншых князёў, паноў, багатых гараджан. Гэта і Францыск Скарына, і Сымон Будны, і Пётр Мсціславец, і Мялецій Сматрыцкі, і Лявонцій Карповіч.

Свае разважанні пачнём з творчасці Францыска Скарыны. На вялікі жаль, нават у артыкулах энцыклапедычнага даведніка “Францыск Скарына і яго час”: “Мова “Апостала” Ф. Скарыны”, “Мова выданняў Ф. Скарыны”, “Мова прадмоў Ф. Скарыны”, “Мова “Псалтыра” Ф. Скарыны” (аўтары – А. Апрымене, А. Жураўскі, А. Парукаў) пытанне пра семантычнае поле лексем *мова – язык – слова* абыходзіцца. Заўвагі тыпу “заслуга Ф. Скарыны заключаецца ў тым, што ён прымяняльна да патрэб свайго часу стварыў асобны тып гібрыднай царкоўнаславянска-беларускай пісьмовай мовы, аналага якой немагчыма знайсці ва ўсходніх славян таго часу” або “мова яго перакладаў заняла самае крайняе становішча ў беларускай рэдакцыі царкоўнаславянскай мовы” не даюць адказу на пытанне пра мову Бібліі Скарыны, пра тое, на якой мове і для каго пісаў першадрукар.

Высновы пра стварэнне Скарынам “тыпу гібрыднай царкоўнаславянска-беларускай пісьмовай мовы” (А. Жураўскі) рабіліся найперш на падставе цытаты з прадмовы да “Псалтыра”, дзе першадрукар піша пра свой намер “Псалтырю тиснути рускыми словами, а словенским языком” [1, с. 18]. У сувязі з гэтым умацавалася думка пра тое, што Скарына “ўсведамляў ужыванне на Беларусі яго часоў дзвюх пісьмовых моў – беларускай і царкоўнаславянскай (па тагачаснай тэрміналогіі – *рускай і славянскай*)” (А. Жураўскі). Аднак, калі прааналізаваць ужыванне двух гэтых тэрмінаў у тэкстах прадмоў да пражскіх выданняў Скарыны, то выявіцца, што тэрмін *словенскі*, акрамя вышэй прыведзенага кантэксту, больш нідзе ў прадмовах Скарыны не сустракаецца! Як жа перакласці скарынаўскі пасаж “*рускыми словами, а словенским языком*”? Падобную сінтаксічную канструкцыю сустракаем у прадмове да кнігі Юдзіф: “*еврейскими словами, но халдейским языком*” [3, с. 45] што азначае, бясспрэчна, “на яўрэйскай мове, але для халдзейскіх народаў” (*языком* тут – форма давальнага склону множнага ліку, а не творнага склону адзіночнага ліку). Значыць, “*рускыми словами, а словенским языком*” больш правільна будзе перакласці “на рускай мове, для славянскіх народаў”.

У адрозненне ад сярэднявечнага аратара-прапаведніка, тэкст якога быў разлічаны на абмежаваную аўдыторыю, пісьменнік рэнесанснай і барочнай культуры меў друкарскі станок. Пры яго дапамозе пісьмовая культура дабілася аўтаноміі, аднак феномен кнігадрукавання дыктаваў і першасную неабходную ўмову ўспрыняцця тэксту – яго зразумеласць і даступнасць. З прыходам кнігадрукавання скончылася эпоха абмежаванасці доступу да тэксту, з’явіўся і новы тып адрасата: не проста прыхажанін-парафіянін, а чалавек, асоба, здольная да самапазнання і духоўнага ўзбагачэння. Самаўсведамленню сябе як асобы дапамог і гуманістычны рух у Заходняй Еўропе, арыентаваны не столькі на богапазнанне, колькі на самапазнанне, светапазнанне.

Гуманісты, як правіла, не ствараюць сваю царкву, яны ў духоўным жыцці імкнуцца да гармоніі шляхам спалучэння Боскага і зямнога. Найлепшым “духоўным” матэрыялам для падобнага самаўдасканалення з’яўлялася Кніга Кніг – Біблія. Разам з тым, для гуманістаў быў важны не літургічна-цырыманіяльны аспект, не дагматычна-тэалагічныя ўстаноўкі, а хрысціянска-асветніцкія парадыгмы. Кім жа ўяўляў сябе, а, галоўнае, як рэпрэзентаваў сябе сваім чытачам Францыск Скарына? На гэтае пытанне дае адказ прадмова да кнігі прарока Данііла. “Феодосий, – піша Скарына, – учитель великий греческого языка, выложил с хальдейскаго писма на греческое, и светый Ероним – на латинское зуполне. А подле их выкладу не толико чтеть Данила-пророка церков Христова латинским а греческим языком, но и сирским и египетским. Аз теже, недостойный последованик их, нароченый в руском языке, с помощью Божию, яко повинен сый розмножати хвалу Христову и посполитое доброе, межи иными пророки светыми выложих и Данила, мужа жадостей и преславнаго пророка господня на руский язык зуполне” [3, с. 70]. Такім чынам, Францыск Скарына ставіць сябе ўпоровень з апосталамі асветы грэчаскага праваслаўя і лацінскага каталіцызму. Аднак, у адрозненне ад іх, ён выдае большасць кніг *людem посполитым*, што значыць “для ўсіх людзей”. Далей – не менш важныя назіранні. Францыск Скарына нідзе не гаворыць пра славянскую мову як пра мову свяшчэнную і не ставіць яе ў адзін шэраг з сакральнымі мовамі апостальскіх часоў, з ліку якіх дастаткова рана была выключана старажытнаяўрэйская мова. Яе, між іншым, не называе ў ліку сакральных моў і вядомы польскі тэалаг-прапаведнік Пётр Скарга ў сваім трактаце “Пра адзінства касцёла Богага пад адзіным пастырам”. Сярод новых свяшчэнных моў Скарына называе *рускую* мову, г. зн., беларускую. Прывядзём хаця б адзін класічны прыклад: “Ісус же, сын Божий, был ест

царь іудейский, яко о том напис, иже был написанный на животворящем кресте его, светчить словы еврейскими: “Егошуа Ноцьри мелех егудим”, словы греческими – “Ісус Оназореос овасилефс тон іудеон”, словы латинскими – “Езус Назоренус рекс юдеорум”, по-руски ся сказует – “Ісус Назорянин, царь іудейский” [3, с. 42–43]. Цытата з прадмовы да кнігі “Левіт” дапамагае зразумець, і для каго друкаваліся кнігі Бібліі Скарыны: “Тако ж и мы, братия, не можем ли во великих послужити посполитому люду рускаго языка, сие малые книжки праці нашеє приносимо им” [3, с. 56]. Відавочна, што Скарына не меў на ўвазе інтэлектуальную эліту, паколькі для адукаванага чытача не было сэнсу тлумачыць значэнне і паходжанне асобных тэрмінаў, слоў грэчаскага, лацінскага ці яўрэйскага паходжання. Разам з тым кнігі Бібліі, выдадзеныя Францыскам Скарынам, былі непрыдатнымі для літургічнай практыкі. Іх прызначэнне іншае: прыватнае чытанне, індывідуальная інтэрпрэтацыя, прагматычна-дыдактычнае выкарыстанне. Такая творчая ўстаноўка аўтара, відавочна, мела на ўвазе свецкага чытача. Адсюль становяцца зразумелымі апеляцыі Скарыны ў яго прадмовах да *людей простых*, г. зн., мірскіх.

Гэтую традыцыю выдання кніг для мірскіх людзей працягвалі і беларускія асветнікі XVII-га ст. Так, у прадмове да чытача выдаўцы даюць характарыстыку тыпу свайго выдання: “Требником мирских людей титулуем, и всем яко всем обще и каждому зособна потребнымъ залецаем. Потребнымъ абовем есть господарев и челядникови дома, ремесникови на варстате, крамарев при краме, купцу и пелgrimови в дорозе, жолнерови в тягнению и на войне, жеглярови на воде” [1, с. 3 н. н.].

Што ж да слова *посполиты*, то яно ў старабеларускай мове, у адрозненне ад сучаснай польскай мовы (*prospolity* – ‘звычайны, просты’), мела першаснае значэнне ‘дзяржаўны, грамадзянскі’, а значэнне ‘просты, звычайны’ было другасным, таксама як для лацінскага *publicus*. Значыць, *люди посполиты* – гэта ‘люди дзяржаўны’, ‘грамадзяне’, а прыслоўе *посполите* можна зразумець як ‘разам, супольна’. Хутчэй за ўсё, у XX ст. пад уплывам польскай мовы і на адпаведным ідэалагічным грунце семантыка старабеларускага прыметніка *посполиты* пачала атаясамлівацца выключна са значэннямі ‘просты, прастанародны’. Такім чынам, лексемы *язык, словы, просты, посполиты* ў тэкстах Бібліі Францыска Скарыны ні ў якім выпадку нельга разглядаць, тлумачыць і перакладаць па-за кантэкстам гісторыка-культурным, тэалагічным і сацыялінгвістычным.

У адрозненне ад гуманістаў пачатку XVI ст., дзеячы Рэфармацыі, Контррэфармацыі і Контрправаслаўя ізноў апынуліся ў стане

карпаратыўнага творцы. І Сымон Будны, і Васіль Цяпінскі, і Грыгорый Хадкевіч, і Мялецій Сматрыцкі імкнуцца не толькі *просветить*, але і выправіць чалавека, наставіць на праведную сцязю шляхам далучэння да хрысціянскіх ісцін, але ў дагматычна-тэалагічным разуменні той ці іншай хрысціянскай плыні. Ім недастаткова, каб чалавек быў хрысціянінам. Для выратавання душы ён павінен быць артадаксальным хрысціянінам-праваслаўным, хрысціянінам-католікам або хрысціянінам-пратэстантам. Вось чаму не моўны аспект цяпер з'яўляецца першасным, а дыдактычна-тэалагічны. Мова – толькі сродак для дасягнення адпаведнай мэты. Так, для Грыгорыя Хадкевіча галоўнае ў выданні “Евангелля вучыцельнага” 1568 г. – “іжебы сию книгу, выразумения ради простых людеи, преложити на простую молву...”; “І совещаща ми люди мудрые, – працягвае выдавец, – иже прекладанием з давних пословиц на новые, помылка чинится немалая, якоже и ныне обретається в книгах новаго перевода. Того ради сию книгу, яко здавна писаную, велел есми ее выдруковати, которая каждому не есть закрыта и к выразумению не трудна и к читанию полезна” [2, с. 3].

Беларускія культурныя дзеячы другой паловы XVI ст. арыентуюцца не на народную мову (яна – ненавуковая, непрыдатная для навуковага пазнання свету), а на славянскую. Для іх выданні Скарыны, яго арыентацыя на нацыянальную мову не маюць богапазнавальнай вартасці. Скарынаўская традыцыя замяняецца кірыла-мефодзіеўскай. Успомнім хаця б звароты да гісторыі славянскіх перакладаў у прадмове Васіля Цяпінскага. Вось чаму большасць кірылічных твораў гэтага перыяду надрукаваны не на старабеларускай, а на царкоўнаславянскай мове. Патранат беларускіх князёў, для якіх беларуская мова ў пачатку XVII ст. не з'яўлялася самадастатковай каштоўнасцю, практычна адсутнічае ў дачыненні да беларускамоўных выданняў. *Простой*, зразумелай мовай становіцца польская мова, а мова беларуская – *подлейшей*, г. зн., нізкай. Нагадаем, што ў літаратуры першай паловы XVI ст. мы не сустракаем падобных сцверджанняў. Менавіта патранат стаў прычынаю звароту да польскай мовы і вядомых беларускіх праваслаўных дзеячаў, сярод якіх назавем хаця б Лявонція Карповіча, Мялеція Сматрыцкага. Так, Лявонцій Карповіч у прысвячэнні Крыштафу Нарушэвічу, земскаму падскарбію, пісару і лоўчаму Вялікага Княства Літоўскага “Казання на пахаванне Васіля Галіцына” піша: “Za powodem bowiem dedykowania tego scriptu mego Wm. memu M. Panu nie zdało mi się go Ruskim, ale Polskim, jako Wm. Przyzwoitszym językiem w druk podać” [4, с. 3 n. n.].

Мецэнацтва – яшчэ не раскрыты і мала даследаваны феномен эпох Адраджэння і Барока, які не ў меншай ступені, чым фактар “адрасат – адрасант” дыктаваў выбар тэматыкі, праблематыкі і, у канечным выніку, мовы літаратурнага твора. Даследаванне гэтай праблемы, несумненна, будзе спрыяць і вырашэнню адной з найбольш актуальных праблем сучаснага гістарычнага літаратуразнаўства – высвятленню прычын існавання білінгвальных і полілінгвальных тэкстаў у нашым старажытным прыгожым пісьменстве.

Літаратура

1. Польгустав или Требник... Вилно, 1623.
2. Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны / Уклад. У.Г. Кароткага. Мінск, 1991.
3. Скарына Францыск. Творы. Мінск, 1990.
4. Kazanie na pogrzebie kniazia Wasila Wasilewicza Haliczyna... W Wilnie, 1619.

В.В. Кулеш

ТВОРЧАСЦЬ ВАСІЛЯ БЫКАВА Ў АСЭНСАВАННІ БАЛГАРСКІХ ДАСЛЕДЧЫКАЎ

Пры вывучэнні кантактаў паміж літаратурамі значнае месца займае даследаванне пранікнення, успрымання і ўплыву творчасці пэўнага пісьменніка ў іншамоўным асяроддзі. Пільная ўвага замежных крытыкаў аддаецца, як правіла, выбітным, таленавітым пісьменнікам, якія ўжо прадэманстравалі сваё мастацкае майстэрства, асаблівасці творчай манеры ў сябе на радзіме, а праз іншыя мовы пачынаюць заваёўваць сваё месца і ў шырэйшых кантэкстах.

Васіль Быкаў заваяваў шырокую чытацкую аўдыторыю ў розных краінах свету. У Балгарыі ён таксама з’яўляецца адным з самых папулярных, перакладаемых беларускіх пісьменнікаў.

З’яўленне ў Балгарыі перакладаў В. Быкава прыпадае якраз на перыяд найбольшага росквіту культурных ўзаемасувязяў дзвюх краін – 60-80-я гады XX ст. Аб цікавасці ў гэтай краіне да яго творчасці сведчыць той факт, што пераважная большасць твораў пісьменніка была перакладзена на балгарскую мову і выдадзена неўзабаве пасля з’яўлення арыгінала ці рускамоўных варыянтаў. У названы час паслядоўна былі перакладзены амаль ўсе творы аўтара, першым з якіх была “Трэцяя ракета” (пераклад